

Diskussion

Gensyn med det feudale lensvæsen i middelalderens Danmark

ET NYT FORSKNINGSPROJEKT VED
KIELS UNIVERSITET

AF OLIVER AUGE & FREDERIC ZANGEL

I februar 2021 bevilgede Deutsche Forschungsgemeinschaft (det tyske forskningsråd) støtte til et forskningsprojekt på Kiels Universitet, afdelingen for regionalhistorie,² med titlen „Lehnswesen revisited: Das Beispiel Dänemarks als regionaler Sonder- oder europäischer Normalfall im Mittelalter?“ (Gensyn med lensvæsenet: Danmark som regionalt særtilfælde eller europæisk normalitet). Projektet, som er berammet til tre år, begyndte i juni 2021, og har som ambition at bidrage til de seneste årtiers livlige debat om, hvad lensvæsenet egentlig var.³ Den vigtigste impuls til de seneste årtiers diskussion om lensvæsenet er selvfølgelig Susan Reynolds' monografi *Fiefs and Vassals*, der udkom i 1994. Reynolds rejste grundlæggende tvivl om den idealtypiske model for lensvæsenet, der blev udviklet i 1800- og 1900-tallet, og forsøgte at afsløre den som en teoretisk konstruktion, der efter hendes opfattelse i alt væsentligt var baseret på tidligmoderne juridiske fortolkninger. Efter Reynolds' mening var denne model hverken egnet til at forklare statsdannelse, forfatningsforhold eller ejendomsretlige relati-

¹ Denne artikel er en revideret dansk udgave af Oliver Auge: „Lehnswesen revisited: Dänemark als regionaler Sonder- oder europäischer Normalfall im Mittelalter? Aufgaben und Perspektiven der Forschung“, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abteilung*, 139 (2022). Vi takker Sebastian Olden-Jørgensen og Arne Suttkus for deres hjælp med oversættelsen til dansk.

² Oliver Auge: „Was meint und macht Regionalgeschichte an der CAU zu Kiel?“, *Mitteilungen der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte* 90 (2016), s. 7-18, her s. 16.

³ <https://gepris.dfg.de/gepris/projekt/459056567?context=projekt&task=showDetail&id=459056567&> (4.3.2022).

oner mellem individuelle aktører i middelalderen.⁴ I centrum af Reynolds' kritik stod den afledning af lensvæsenet fra det frankiske rige i den karolingiske periode og den dermed forbundne forståelse af det som et statisk, strengt hierarkisk system af lensforhold, som havde været almindelig anerkendt siden midten af 1800-tallet.⁵

I dansk sammenhæng har man i almindelighed ment, at den klassiske model ikke passede på danske forhold, og man skelnede skarpt mellem det generelle europæiske og det „danske lensvæsen“, dvs. lokaladministrationen, sådan som Kristian Erslev i 1899 hævdede det i sin artikel „Europæisk feudalisme og dansk lensvæsen“.⁶ Reynolds' forskning er imidlertid også i Danmark og Skandinavien blevet læst med stor interesse. Allerede i 2000 påpegede Lars Hermanson, at der med hensyn til samfundsstrukturen nu ikke længere var nogen større forskel på Skandinavien og det „feudale“ Europa.⁷ Derimod er Niels Hybels forståelse af det „danske lensvæsen“, dvs. at de administrative danske lensmænd var lensmænd i klassisk europæisk forstand, blevet kritisk modtaget.⁸ I anmeldelser af værker, der fokuserede på Cen-

⁴ Susan Reynolds: *Fiefs and Vassals. The Medieval Evidence Reinterpreted*, Oxford 1994; endvidere Susan Reynolds: *The Middle Ages without Feudalism. Essays in Criticism and Comparison on the Medieval West*, London/New York 2012, deri især artiklerne „I. Afterthoughts on Fiefs and Vassals“, s. I.1-15 og „II. Carolingian elopements as a sidelight on counts and vassals“, s. II.340-346. Især sidstnævnte også til det følgende.

⁵ Repræsentativ for alle disse fremgangsmåder i deres helhed Heinrich Mitteis: *Lehnrecht und Staatsgewalt. Untersuchungen zur mittelalterlichen Verfassungsgeschichte*, Weimar 1933; Heinrich Mitteis: *Der Staat des hohen Mittelalters. Grundlinien einer vergleichenden Verfassungsgeschichte des Lehnzeitalters*. 9., uændret udg., Köln o.a. 1974; François-Louis Ganshof: *Was ist das Lehnswesen?*. 6., udvidet tysk udg., Darmstadt 1983, desuden antologien Theodor Mayer (red.): *Studien zum mittelalterlichen Lehnswesen, (Vorträge und Forschungen, 5)*, Konstanz 1960; en oversigt over fortolkninger af lensvæsenet i de seneste århundreder gives af Werner Hechberger: „Das Lehnswesen als Deutungselement der Verfassungsgeschichte von der Aufklärung bis zur Gegenwart“, i Jürgen Dendorfer & Roman Deutinger (red.): *Das Lehnswesen im Hochmittelalter. Forschungskonstrukte – Quellenbefunde – Deutungsrelevanz, (Mittelalter-Forschungen, 34)*, Ostfildern 2010, s. 41-56; Hans-Henning Kortüm: „Mittelalterliche Verfassungsgeschichte im Bann der Rechtsgeschichte zwischen den Kriegen – Heinrich Mitteis und Otto Brunner“, smst., s. 57-77.

⁶ Kristian Erslev: „Europæisk Feudalisme og dansk Lensvæsen“, *Historisk Tidsskrift*, 7. rk., 2. bd. (1899), s. 247-304.

⁷ Lars Hermanson: *Släkt, vänner och makt. En studie av elitens politiska kultur i 1100-talets Danmark, (Ahandlingar från Historiska Institutionen i Göteborg, 24)*, Göteborg 2000, s. 37.

⁸ Nils Hybel: *Danmark i Europa 750-1300*, København 2003, s. 242. Jf. bl.a. Anders Bøgh: „Fra det historiske hobbyværksted – eller Nils Hybel som Shehe-

traleuropa, er der blevet opfordret til at tage Reynolds' teser i betragtning.⁹

Produktiv usikkerhed

De grundlæggende ændringer i forskningen, som Reynolds' arbejde og reaktionen på det har udløst, har imidlertid også konsekvenser for Danmark. Selv om Reynolds' teser ikke er blevet modbevist i deres helhed, har man forsøgt at svække dem ved at pege på regionale forskelle. I konkrete områder bliver lensvæsenet synligt i regionale variationer, dvs. ikke i den lovmæssige, rene form.¹⁰ Som reaktion på Reynolds' publikationer er der blevet skrevet flere artikler om de grundlæggende spørgsmål, og der er blevet afholdt to konferencer i efteråret 2008 og foråret 2011, hvor spørgsmål om eksistensen af lensretlige bånd og muligheden af at dokumentere „lensvæsen“ i kilderne blev diskuteret.¹¹ De to konferenceantologier, der blev redigeret af henholdsvis Jürgen Dendorfer & Roman Deutinger i 2010 og Karl-

razade?“, *Historisk Tidsskrift*, 104:2 (2004), s. 414–422, her s. 418, med henvisning til den etablerede adskillelse af fyrstelen og administrative len.

⁹ Tore Nyberg: „Leif Grane: Kirken i den europæiske middelalder. Fra 750-1500“, *Historisk tidsskrift*, 99:2 (1999), s. 556-557, her s. 557.

¹⁰ For en oversigt over de seneste videnskabelige forskningsresultater se Oliver Auge: „Lehnrecht, Lehnswesen“, i *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte* 3. 2. gennemrevideret og udvidet udg., 19. levering, Berlin 2014, sp. 717-736.

¹¹ Bl. a. Jürgen Dendorfer: „Was war das Lehnswesen? Zur politischen Bedeutung der Lehnbindung im Hochmittelalter“, i Eva Schlottheuber (i samarbejde med Maximilian Schuh) (red.): *Denkweisen und Lebensweisen des Mittelalters*, (*Münchener Kontaktstudium Geschichte*, 7), München 2004, s. 43-64; Roman Deutinger: „Seit wann gibt es die Mehrfachvasallität?“, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Germanistische Abteilung*, 119 (2002), s. 78-105; Hagen Keller: „Das ‚Edictum de beneficiis‘ Konrads II. und die Entwicklung des Lehnswesens in der ersten Hälfte des 11. Jahrhunderts“, i *Il feudalesimo nell'alto medioevo*. Bd. 1, (*Settimane di studio del Centro italiano di studi sull'alto medioevo*, 47), Spoleto 2000, s. 227-257; Gerhard Dilcher: „Die Entwicklung des Lehnswesens in Deutschland zwischen Saliern und Staufern“, smst. s. 263-303; Brigitte Kasten: „Das Lehnswesen – Fakt oder Fiktion?“, i Walter Pohl & Veronika Wieser (red.): *Der frühmittelalterliche Staat – europäische Perspektiven*, (*Forschungen zur Geschichte des Mittelalters*, 16; *Denkschriften. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse*, 386), Wien 2009, s. 331-353; Brigitte Kasten: „Economic and Political Aspects of Leases in the Kingdom of the Franks during the Eighth and Ninth Centuries. A Contribution to the Current Debate about Feudalism“, i Sverre Bagge, Michael H. Gelting & Thomas Lindkvist (red.): *Feudalism. New Landscapes of Debate*, (*The medieval countryside*, 5), Turnhout 2011, s. 27-55. – Desuden Gerd Althoff: „Establishing Bonds. Fiefs, Homage, and Other Means to Create Trust“, smst. s. 101-114.

Heinz Spieß i 2013, fokuserede i den forbindelse på forskellige casestudier fra høj- og senmiddelalderen.¹² De repræsenterer den „produktive usikkerhed“ som er en følge af Reynolds’ teser, og som har erstattet den tidligere forsknings tilsyneladende sikkerhed.¹³ Denne „usikkerhed“ kan sammenfattes i følgende seks punkter, som tilsammen danner grundlag for vores forskningsprojekt om middelalderens lensvæsen med Danmark som regionalt eksempel:

1. Som allerede anført har Roman Deutinger og Jürgen Dendorfer vist, at den hidtidige fortolkning af enkelte centrale begivenheder og store udviklingslinjer i Det Tysk-Romerske Rige i 1100- og 1200-tallet og de tilhørende kildebælæg ikke holder i forbindelse med lensretten. Dette gælder f. eks. for Gelnhausen-dokumentet udstedt den 13. april 1180 af Frederik 1. Barbarossa (ca. 1122-1190), hvormed hertugdømmerne Sachsen og Bayern blev fradømt Henrik Løve (ca. 1129/30 eller 1133/35-1195) og overdraget på ny: Ifølge Deutinger støttes fortolkningen som en lensretlig proces ikke af ordlyden.¹⁴ Andre, mindre fremtrædende begivenheder tyder også på, at „de samtidige kilder fra højmiddelalderen“ om de tyske hertugdømmer ikke lader sig forbinde „med lensretlige kategorier før langt ind i 1100-tallet“.¹⁵ Dendorfer kunne påvise, at lensretlig argumentation spiller en underordnet rolle i Gelnhausen-dokumentet og i andre dokumenter i sagen mod Henrik Løve og andre fyrster. Selv når lensforholdene var skriftligt formuleret, var „lensretten [...] ikke den generelt accepterede model, der strukturerede forholdet mellem konge og fyrster“.¹⁶ Derfor bør man

¹² Jürgen Dendorfer & Roman Deutinger (red.): *Das Lehnswesen im Hochmittelalter. Forschungskonstrukte – Quellenbefunde – Deutungsrelevanz*, (*Mittelalter-Forschungen*, 34), Ostfildern 2010; Karl-Heinz Spieß (red.): *Ausbildung und Verbreitung des Lehnswesens im Reich und in Italien im 12. und 13. Jahrhundert*, (*Vorträge und Forschungen*, 76), Ostfildern 2013. Jürgen Dendorfer & Steffen Patzold (red.): *Tenere et habere. Leihen als soziale Praxis im Früh- und Hochmittelalter*, Ostfildern (under udgivelse).

¹³ Oliver Auge: „Ausbildung und Verbreitung des Lehnswesens im Reich und in Italien im 12. und 13. Jahrhundert – eine Zusammenfassung“, i Karl-Heinz Spieß (red.): *Ausbildung und Verbreitung des Lehnswesens im Reich und in Italien im 12. und 13. Jahrhundert*, (*Vorträge und Forschungen*, 76), Ostfildern 2013, s. 337-355, her s. 347. Også til det følgende, især s. 348-355.

¹⁴ Roman Deutinger: „Vom Amt zum Lehen. Das Beispiel der deutschen Herzogtümer im Hochmittelalter“, i Karl-Heinz Spieß (red.): *Ausbildung und Verbreitung des Lehnswesens im Reich und in Italien im 12. und 13. Jahrhundert*, (*Vorträge und Forschungen*, 76), Ostfildern 2013, s. 133-157, her s. 133f.

¹⁵ Smst. s. 156.

¹⁶ Jürgen Dendorfer: „Das Lehnrecht und die Ordnung des Reiches. „Politische Prozesse“ am Ende des 12. Jahrhunderts“, i Karl-Heinz Spieß (red.): *Ausbildung und Verbreitung des Lehnswesens im Reich und in Italien im 12. und 13. Jahrhundert*,

være meget forsigtig med at bruge „len“ og beslægtede begreber som f.eks. „staufisk lenspolitik“.17

2. Lensvæsenet skal under alle omstændigheder betragtes som dynamisk i sin udvikling, udformning og anvendelse. Som Christoph Dartmann påpeger, kan dette f.eks. ses ved, at man i Norditalien i 1000- og 1100-tallet kan konstatere en „konstant reversibilitet af formentlig faste forhold“, fordi enkelte aktører gang på gang opportunistisk distancerede sig fra selv meget præcise lensretlige aftaler.18 Dette resultat kan også spores i egne af Det Tysk-Romerske Rige nord for Alperne som f.eks. i nordøst, hvor det kan dokumenteres, at hurtige ændringer i vasalforhold var almindelig praksis.19 En lignende flydende karakter ses i de gensidige lensrelationer mellem biskopperne af Lübeck og greverne af Holsten samt i de pommerske hertugers midlertidige vasalforhold til markgreverne af Brandenburg (og ikke til kejseren), hvilket uundgåeligt rejser spørgsmål om hierarkier.20 Det er ikke eller i det mindste næppe muligt at udlede generelle, permanente egenskaber ved lensvæsenet af en undersøgelse af feudale sammenhænge i lille skala. En sådan undersøgelse afslører snarere de særlige forhold, der vokser ud af de enkelte situationer og bliver synlige i praksis.21

3. Hvad var fordelene ved lensvæsenet, hvilke funktioner havde det, og hvorfor var det attraktivt for middelalderens aktører – både vasaller og lensherrer?22 De forskellige essays i det førnævnte conferencebind

(*Vorträge und Forschungen*, 76), Ostfildern 2013, s. 187-220, her s. 220.

17 Jf. Sigrid Hauser: *Staufische Lehnspolitik am Ende des 12. Jahrhunderts 1180-1197*, (*Europäische Hochschulschriften* 3, 770), Frankfurt a. M. 1998.

18 Christoph Dartmann: „Lehnbeziehungen im kommunalen Italien des 11. und 12. Jahrhunderts“, i Karl-Heinz Spieß (red.): *Ausbildung und Verbreitung des Lehnswesens im Reich und in Italien im 12. und 13. Jahrhundert*, (*Vorträge und Forschungen*, 76), Ostfildern 2013, s. 105-132, her s. 130.

19 Oliver Auge: *Handlungsspielräume fürstlicher Politik im Mittelalter. Der südliche Ostseeraum von der Mitte des 12. Jahrhunderts bis in die frühe Reformationszeit*, (*Mittelalter-Forschungen*, 28), Ostfildern 2009, s. 28-40. – Se de yderligere overvejelser i Ursula Peters: „Gesplante Treue. Mehrfachvasallität und feudo-vasallitische Loyalitätsprobleme in der höfischen Erzählliteratur des 12. und 13. Jahrhunderts“, *Frühmittelalterliche Studien*, 54 (2020), s. 283-347.

20 Auge 2013, s. 349.

21 Således igen smst., s. 349 med henvisning til de enkelte undersøgelser i Karl-Heinz Spieß (red.): *Ausbildung und Verbreitung des Lehnswesens im Reich und in Italien im 12. und 13. Jahrhundert*, (*Vorträge und Forschungen*, 76), Ostfildern 2013.

22 Steffen Patzold: „Das Lehnswesen im Spiegel historiographischer Quellen des 12. und 13. Jahrhunderts“, i Karl-Heinz Spieß (red.): *Ausbildung und*

fra 2013 giver adskillige bud på forklaringer: I Norditalien bestod fordelene f.eks. i „etableringen af en bykommunal magtsfære“ samt i et synligt, men ikke nødvendigvis centralt bidrag til „netværket af politiske alliancer og fjendskaber“, men militære eller materielle, finansielle fordele var også tænkelige.²³ En repræsentativ funktion, som kom til udtryk i antallet af vasaller og deres synlighed, er også en mulighed.²⁴ Disse overvejelser og resultater fører til spørgsmålet om, hvem der var initiativtageren til et lensforhold. Her kan man ikke forvente faste standarder, når selv paven, som Stefan Weinfurter har vist for det 1000- og 1100-tallet, kun var lensherre „for så vidt omstændighederne – f.eks. inden for hans egen verdslige magtsfære – krævede det, eller hvis pavelige handlinger blev fortolket i den retning“.²⁵ Pavernes og kongernes ageren i forhold til lensvæsenet har således i høj grad karakter af reaktion på konkrete udfordringer.²⁶ Det er muligt, at hertugerne selv i takt med en gradvis ændring af forståelsen og den stigende reception af samtidens juridiske tænkning ikke længere opfattede deres hertugdømmer som embeder, men som len.²⁷ Med hensyn til Danmark skal det bemærkes, at Erik 7.s (ca. 1382-1459) argumentation om lensvæsenets eksistens i Danmark ændrede sig under konflikten om Slesvig i det 1400-tallet. På baggrund af denne episode og generelt bør de almindelige former for ejendomsoverdragelse undersøges med henblik på de involverede aktørers mål.

4. Herefter følger spørgsmålet om juristernes betydning for den skitserede udvikling, hvor den største udfordring er at spore lensretlige praksisser i de skriftlige kilder og samtidig bestemme deres forhold til mundtlighed mere præcist.²⁸ I forskningen er der forskellige holdninger til dette spørgsmål.²⁹ På den ene side opfattes lensvæsenet som et resultat af den stigende skriftlighed i retsvidenskaben fra

Verbreitung des Lehnswesens im Reich und in Italien im 12. und 13. Jahrhundert, (Vorträge und Forschungen, 76), Ostfildern 2013, s. 269-306, her s. 272.

²³ Dartmann 2013, s. 129, også om citaterne. Jf. Auge 2013, s. 351.

²⁴ Auge 2013, s. 351.

²⁵ Stefan Weinfurter: „Die Päpste als „Lehnsherren von Königen und Kaisern im 11. und 12. Jahrhundert?“, i Karl-Heinz Spieß (red.): *Ausbildung und Verbreitung des Lehnswesens im Reich und in Italien im 12. und 13. Jahrhundert, (Vorträge und Forschungen, 76), Ostfildern 2013, s. 17-40, her s. 40.*

²⁶ Vedrørende kongerne jf. Deutinger 2013, s. 153.

²⁷ Sammenfattende Auge 2013, s. 351.

²⁸ Jf. Karl-Heinz Spieß: „Zur Einführung“, i Karl-Heinz Spieß (red.): *Ausbildung und Verbreitung des Lehnswesens im Reich und in Italien im 12. und 13. Jahrhundert, (Vorträge und Forschungen, 76), Ostfildern 2013, s. 9-16, her s. 15.*

²⁹ Jf. sammenfattende Auge 2013, s. 352f.

1100-tallet og frem. I så tilfælde ville lensvæsenet skyldes datidens jurister. På den anden side er der gode grunde til at forstå de nye, skriftlige elementer som supplement til en allerede eksisterende mundtlig praksis, hvilket nødvendiggjorde en omorganisering og omstrukturering af hele den juridiske proces. Dette kan bedst forstås ved at se på hele kildeoverleveringen i et fordomsfrit gennemført *case study*. På den måde kan man bedre udforske dynamikken i det skriftlige såvel som det mundtlige og ikke mindst det flydende forhold mellem de to.

5. Dette rejser straks spørgsmålet om, hvordan undersøgelsen skal gribes an. Ud over konkrete casestudies – de i det følgende nævnte artikler omhandler meget forskellige regioner primært i Det Tysk-Romerske Rige – er det nødvendigt at overveje, hvilken metodologisk tilgang der bedst anvendes, når man beskæftiger sig med lensretlig praksis. Nogle muligheder som f.eks. analyse af individuelle begivenheder, stænder, konstitutive personlige relationer og handlinger (f.eks. eds-aflæggelser) eller centrale kilder med god forbindelse til andre samtidige vidnesbyrd er allerede blevet nævnt.³⁰ Derudover kan man rette blikket mod enkelte juridiske tekster eller samlinger af retstraditioner, som Gerhard Dilcher og Heiner Lück har gjort med *Libri Feudorum* fra Lombardiet og *Sachsenspiegel*.³¹ Man må naturligvis spørge, i hvilket omfang sådanne retskilder overhovedet blev anvendt i Danmark, som

³⁰ Jürgen Dendorfer: „Vasallen und Lehen unter Friedrich Barbarossa. Politische Bindungen durch das Lehnswesen?“, i Knut Görlich & Martin Wihoda (red.): *Verwandtschaft – Freundschaft – Feindschaft. Politische Bindungen zwischen dem Reich und Ostmitteleuropa in der Zeit Friedrich Barbarossas*, Köln o.a. 2019, s. 69-96; Jürgen Dendorfer: „Das Wormser Konkordat – ein Schritt auf dem Weg zur Feudalisierung der Reichsverfassung?“, i Jürgen Dendorfer & Roman Deutinger (red.): *Das Lehnswesen im Hochmittelalter. Forschungskonstrukte – Quellenbefunde – Deutungsrelevanz*, (Mittelalter-Forschungen, 34), Ostfildern 2010, s. 299-328; Roman Deutinger: „Kaiser und Papst. Friedrich I. und Hadrian IV.“, smst. s. 329-345; Jan Keupp: „Ministerialität und Lehnswesen. Anmerkungen zur Frage der Dienstlehen“, smst. s. 347-366; Klaus van Eickels: „Verwandtschaft, Freundschaft und Vasallität. Der Wandel von Konzepten personaler Bindung im 12. Jahrhundert“, smst. s. 401-411; Gerhard Lubich: „Lehnsgäber und Lehnsgnehmer – Herrschender und Beherrschter? Amtslehen und Herrschaftsgestaltung am Beispiel der Herzogtümer“, smst. s. 413-442; Stefan Weinfurter: „Lehnswesen, Treueid und Vertrauen. Grundlagen einer neuen Ordnung im hohen Mittelalter“, smst. s. 443-462.

³¹ Gerhard Dilcher: „Das lombardische Lehnrecht der Libri Feudorum im europäischen Kontext. Entstehung – zentrale Probleme – Wirkungen“, i Karl-Heinz Spieß (red.): *Ausbildung und Verbreitung des Lehnswesens im Reich und in Italien im 12. und 13. Jahrhundert*, (Vorträge und Forschungen, 76), Ostfildern 2013, s. 41-91; Heiner Lück: „Woher kommt das Lehnrecht des Sachsenspiegels? Überlegungen zu Genesis, Charakter und Struktur“, smst. s. 239-268.

stadig må betragtes som et særtilfælde i forhold til lensretten. Analysen af en hel region gør det også muligt at besvare juridisk-institutionelle spørgsmål på en eksemplarisk måde.³² Desuden skal aktstykker og berettende kilder samt jordebøger analyseres med hensyn til den praksis, der kan spores i dem, og især med hensyn til den samtidige lensretlige terminologi.³³ Man kan også forestille sig økonomisk og

³² Daniela Rando: „Vasalli e feudi nella Marca veronese del secolo XII“, i Jürgen Dendorfer & Roman Deutinger (red.): *Das Lehnswesen im Hochmittelalter. Forschungskonstrukte – Quellenbefunde – Deutungsrelevanz*, (Mittelalter-Forschungen, 34), Ostfildern 2010, s. 281-298.

³³ Skøder: Bettina Pferschy-Maleczek: „Das Lehnswesen in den Urkunden Kaiser Heinrichs VI.“, i Barbara Felsner, Christine Tropper & Thomas Zeloth (red.): *Archivwissen schafft Geschichte. Festschrift Wilhelms Wadl zum 60. Geburtstag*, (Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie, 106) Klagenfurt 2014, s. 193-216; Rudolf Schieffer: „Das Lehnswesen in den Urkunden der Kaiserin Konstanze, in den frühen Königsurkunden Friedrich II. und in den Urkunden der Könige von Jerusalem“, i Karl-Heinz Spieß (red.): *Ausbildung und Verbreitung des Lehnswesens im Reich und in Italien im 12. und 13. Jahrhundert*, (Vorträge und Forschungen, 76), Ostfildern 2013, s. 221-238; Kurt Andermann: „Verbreitung, Strukturen und Funktion des Lehnswesens im Umkreis von Fürsten, Grafen, Herren und Prälaten vom 11. bis in die Mitte des 13. Jahrhunderts“, smst. s. 307-336; Rudolf Schieffer, Das Lehnswesen in deutschen Königsurkunden von Lothar III. bis Friedrich I., i Jürgen Dendorfer & Roman Deutinger (red.): *Das Lehnswesen im Hochmittelalter. Forschungskonstrukte – Quellenbefunde – Deutungsrelevanz*, (Mittelalter-Forschungen, 34), Ostfildern 2010, s. 79-102; Hubertus Seibert: „*Non predium, sed beneficium esset* ... Das Lehnswesen im Spiegel der bayerischen Privaturkunden des 12. Jahrhunderts (mit Ausblicken auf Tirol)“, smst. s. 143-162; Thomas Zotz: „Das Lehnswesen in der privaturkundlichen Überlieferung des Herzogtums Schwaben“, smst. s. 163-175; Stefan Burkhardt: „Lehnrechtliche Ordnungsvorstellungen in den Urkunden der Bischöfe von Mainz und Köln“, smst. s. 177-194; Dirk Heirbaut: „Feudalism in the twelfth century charters of the Low Countries“, smst. s. 218-253; Florian Mazel: „Die lehnrechtlichen Bindungen in der Provence des 12. Jahrhunderts im Spiegel der Urkunden“, smst. s. 256-280. – Berettende kilder: Patzold 2013; Steffen Patzold: „Ein klösterliches Lehnswesen? Der Zusammenhang von Besitz und personalen Bindungen im Spiegel von Klosterchroniken des 12. Jahrhunderts“, i Jürgen Dendorfer & Roman Deutinger (red.): *Das Lehnswesen im Hochmittelalter. Forschungskonstrukte – Quellenbefunde – Deutungsrelevanz*, (Mittelalter-Forschungen, 34), Ostfildern 2010, s. 104-124; Philippe Depreux: „Lehnrechtliche Symbolhandlungen. Handgang und Investitur im Bericht Galberts von Brügge zur Anerkennung Wilhelm Clitos als Graf von Flandern“, smst. s. 387-399. – Kombination af de to tilgange: Oliver Auge: „Hominium, tributum, feudum. Zu den Anfängen des Lehnswesens im Nordosten des Reiches bis 1250“, smst. s. 195-215. – Jordebøger: Gertrud Thoma: „Leiheformen zwischen Grundherrschaft und Lehnswesen. *Beneficia, lehen* und *feoda* in hochmittelalterlichen Urbaren“, smst. s. 367-386.

socialhistoriske³⁴ og endda kunsthistoriske tilgange til forholdet mellem „adel, borgerskab og bykommune“ i middelalderens Norditalien og et blik på den episke digtning.³⁵ Feltet for nye forskningstilgange er blevet betydeligt udvidet af det faktum, at lensvæsenet i de senere år ikke kun er blevet undersøgt af rets- og forfatningshistorikere, men ved hjælp af en bred vifte af forskellige metodologiske tilgange, som naturligvis hver især giver deres egne resultater.

6. Ny forskning må nødvendigvis være styret af forsøget på at formulere en opdateret definition af lensvæsenet, der tager højde for de seneste års mange ny erkendelser. Dette betyder naturligvis ikke, at der på forhånd skal fastlægges en (for) snæver begrebsmæssig ramme, som forhindrer resultater, der går ud over, hvad man kunne forvente. Det forekommer snarere tilrådeligt at arbejde med en åben definition, dvs. en definition, der ikke sigter mod forenklinger eller har karakter af statisk model, men som tager hensyn til forskelligartet lensretlig praksis, både hvad angår tid og sted, og som tager hensyn til de allerede eksisterende forslag til fortolkning.³⁶

Regional analyse med Danmark i fokus

På trods af de seneste års livlige forskningsdiskussion er der fortsat tvivl om, hvad der egentlig konkret menes med lensvæsenet, og hvilke regionale særformer der eventuelt fandtes inden for den fælleseuropæiske ramme. En regional tilgang, som allerede med succes er blevet

³⁴ Brigitte Kasten: „Zum Gedankengut der Fürstenerhebungen im 12. und 13. Jahrhundert“, i Karl-Heinz Spieß (red.): *Ausbildung und Verbreitung des Lehnswesens im Reich und in Italien im 12. und 13. Jahrhundert*, (Vorträge und Forschungen, 76), Ostfildern 2013, s. 159-186.

³⁵ Gerhard Dilcher: „Adel, Bürgerschaft und Kommune in der Bildlichkeit des italienischen Mittelalters. Zum Tympanon von San Zeno in Verona und Lorenzettis Buon Governo in Siena“, i Karl-Heinz Spieß (red.): *Ausbildung und Verbreitung des Lehnswesens im Reich und in Italien im 12. und 13. Jahrhundert*, (Vorträge und Forschungen, 76), Ostfildern 2013, s. 93-103; Jan-Dirk Müller: „Die Ordnung des rîche in epischer deutscher Literatur des 12. und 13. Jahrhunderts“, i Jürgen Dendorfer & Roman Deutinger (red.): *Das Lehnswesen im Hochmittelalter. Forschungskonstrukte – Quellenbefunde – Deutungsrelevanz*, (Mittelalter-Forschungen, 34), Ostfildern 2010, s. 125-141.

³⁶ Jf. bl.a. Roman Deutinger: „Das hochmittelalterliche Lehnswesen. Ergebnisse und Perspektiven“, i Jürgen Dendorfer & Roman Deutinger (red.): *Das Lehnswesen im Hochmittelalter. Forschungskonstrukte – Quellenbefunde – Deutungsrelevanz*, (Mittelalter-Forschungen, 34), Ostfildern 2010, s. 463-473, her s. 472f.; Karl-Heinz Spieß (i samarbejde med Thomas Willich): *Das Lehnswesen in Deutschland im hohen und späten Mittelalter*. 2. udg., Stuttgart 2009, s. 16 og Spieß 2013, s. 10.

anvendt i Languedoc³⁷ og Flandern,³⁸ kan bidrage til at besvare dette spørgsmål, sådan som også andre regionale undersøgelser har vist det – f.eks. af Susan Reynolds selv i relation til Kongeriget Jerusalem,³⁹ Skotland⁴⁰ og England i et komparativt perspektiv med Frankrig og Tyskland.⁴¹ Det giver derfor god mening at se på mulige former for lensvæsen i andre regioner, f.eks. i middelalderens Danmark.

Den danske forskningstradition er præget af Kristian Erslev, der ikke mente, man kan tale om det „danske Lensvæsen“ som en „Afart af europæisk Feudalisme“.⁴² Selv om der flere gange er blevet peget på paralleller til de feudale forhold i andre dele af Europa,⁴³ mangler der stadig en omfattende og kritisk diskussion af Erslevs opfattelse, hvor Reynolds' teser og reaktionerne på dem også skulle inddrages: Måske er de danske lensforhold, som generelt ikke er baseret på arvelighed, blevet tolket som et særtilfælde, som et „dansk lensvæsen“, fordi den klassiske forklaringsmodel ikke har været retvisende og i øvrigt alt for rigid?⁴⁴ Er der muligvis ud over navnesammenfaldet strukturelle lig-

³⁷ Hélène Débax: *La féodalité languedocienne, XIe-XIIe siècles. Serments, hommages et fiefs dans le Languedoc de Trancavel*, Toulouse 2003.

³⁸ F.eks. Dirk Heirbaut: „Not European Feudalism, but Flemish Feudalism. A New Reading of Galbert of Bruges's Data on Feudalism in the Context of Early Twelfth-Century Flanders“, i Jeff Rider & Alan V. Murray (red.): *Galbert of Bruges and the historiography of medieval Flanders*, Washington DC 2009, s. 56-88; Dirk Heirbaut: „Flanders. A pioneer of state-oriented feudalism? Feudalism as an instrument of comital power in Flanders during the High Middle Ages (1000-1300)“, i Anthony J. Musson (red.): *Expectations of the Law in the Middle Ages*, Woodbridge 2001, s. 233-4; Dirk Heirbaut: *Over lenen en families. Een studie over de vroegste geschiedenis van het zakelijk leenrecht in het graafschap Vlaanderen (ca. 1000-1305)*, Brüssel 2000; Dirk Heirbaut: *Over heren, vazallen en graven. Het persoonlijk leenrecht in Vlaanderen ca. 1000-1305*, Brüssel 1997.

³⁹ Susan Reynolds: „Fiefs and vassals in twelfth-century Jerusalem. A view from the West“, i Susan Reynolds: *The Middle Ages without Feudalism. Essays in Criticism and Comparison on the Medieval West*, London/New York 2012, s. III.29-48.

⁴⁰ Susan Reynolds: „Fiefs and vassals in Scotland. A view from outside“, smst. s. IV.176-193.

⁴¹ Susan Reynolds, „How different was England?“, smst. s. XII.1-16.

⁴² Erslev 1899, s. 277.

⁴³ Michael H. Gelting, „The Problem of Danish ‚Feudalism‘. Military, Legal and Social Change in the Twelfth and Thirteenth Century“, i Sverre Bagge, Michael H. Gelting & Thomas Lindkvist (red.): *Feudalism. New Landscapes of Debate, (The medieval countryside, 5)*, Turnhout 2011, s. 159-184; Michael H. Gelting, „Europæiske feudalisme og 1100-1200-tal“, i Poul Enemark, Per Ingeman & Jens Villiam Jensen (red.): *Kongemagt og samfund i middelalderen. Festskrift til Erik Ulsig på 60-årsdagen*, Aarhus 1988, s. 3-17, her s. 3-5.

⁴⁴ Jf. om de danske len bl.a. Harry Christensen: *Len og magt i Danmark 1439-*

heder mellem det danske *len* og det europæiske lensvæsen? Giver eksemplet Danmark mulighed for en ny beskrivelse af det feudale lensvæsen, der tager hensyn til den nyeste forskning og på passende vis skildrer de regionale variationer i dette komplekse forfatnings- og relationselement, som var under konstant forandring?⁴⁵

I de danske kilder fra første halvdel af 1400-tallet kan man i hvert fald finde betegnelser eller former af *feud**, *len/læn*, *homagi**, *ligius* samt *vasall** med deres respektive bøjninger og afvigende stavemåder. Ved tolkningen af de relevante dokumenter må der tages hensyn til Karl-Heinz Spieß' advarsel om, at „eksistensen af *beneficier* eller nærmere bestemt *len* og *vasaller* alene“ ikke berettiger til „at tale om et lensvæsen“, men at begrebet „lensvæsen“ først kan anvendes, „når begge institutioner, nemlig *len* og *vasalforhold*, er kausalt forbundne og juridisk reguleret“.⁴⁶ Således optræder termen *beneficium* f.eks. i danske kilder fra 1401 til 1450 åbenbart konsekvent som betegnelse for kirkelige præbender.

Et kig på Danmarks historie, især i senmiddelalderen, tyder stærkt på, at en lensretlig ramme, der meget lignede forholdene i Det Tysk-Romerske Rige, hverken var helt fremmed for det danske kongedømme eller uforenelig med kongemagten. Med det formål at få hertugdømmet Slesvig, der blev styret af greverne af Holsten-Schauenburg, helt tilbage i sin magt, mødtes den danske konge Erik 7. med hertugen af Lüneburg som repræsentant for de nævnte grever til forhandlinger fra 1413 og frem.⁴⁷ Først betvivlede Erik legitimiteten af de holstenske krav, idet han hævdede, at Gerhard 6. (ca. 1367-1404) havde afvist at blive forlenet med hertugdømmet Slesvig i 1397.⁴⁸ Sagen blev derefter forelagt kong Sigismund (1368-1437), som afsagde en dom

1481, (*Skrifter udgivet af Jysk selskab for historie*, 42), Aarhus 1983, i resumé s. 184-190; Henrik Lerdam: *Danske len og lensmænd 1370-1443*, (*Skrifter udgivet af Institut for Historie ved Københavns Universitet*, 18), København 1996, s. 12f., også om forskellige typer af danske administrative len.

⁴⁵ Jf. om europæisk feudalisme med reference til Danmark f.eks. Jacob Tullberg: „Europæisk feudalisme i globalhistorisk perspektiv“, *Historisk Tidsskrift*, 118 (2018), 427-446.

⁴⁶ Spieß 2013, s. 10, med henvisning til Kasten 2009, s. 338.

⁴⁷ Jf. – under anvendelse af det traditionelle lensbegreb – Erich Hoffmann: *Geschichte Schleswig-Holsteins*, Bd. 4, Tl. 2: *Spätmittelalter und Reformationszeit*, Neumünster 1990, s. 237-260. Også til det følgende.

⁴⁸ Supplerende også kortfattet Erich Hoffmann: „Die dänische Königswahl im Jahre 1376 und die norddeutschen Mächte“, *Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte*, 99 (1974), s. 141-195, her s. 166f. med den fortolkning, at Valdemar 4. måske allerede kort før sin død havde planer om at konfiskere Slesvig og dermed konsolidere sin magtbase i regionen.

til fordel for sin danske fætter i 1415. Dette skabte dog ikke ro, tværtimod blev andre aktører på begge sider nu involveret. Til sidst ændrede Erik 7. sin argumentation og hævdede, at der i hans rige slet ikke fandtes nogen lensret efter tysk mønster, at det ville være uforeneligt med gældende ret, og at hertugdømmet Slesvig aldrig havde været et len – en argumentation, der som nævnt ovenfor er blevet overtaget af den danske forskning frem til i dag. Efter en ny dom fra Sigismund i Ofen i 1424 og efterfølgende kampe blev schauenburgeren Adolf 8. endelig den 10. april 1440 i Kolding forlenet med hertugdømmet Slesvig, og han fik udstedt et tilsvarende dokument.

Denne forlening var i sidste ende resultatet af en langvarig proces, hvor det lykkedes Schauenburgerne at erhverve sig rettigheder til dele af nabokongedømmet. Pantsætninger og pantsatte len er i den sammenhæng den vigtigste form for overdragelse af territoriale rettigheder.⁴⁹ Allerede i 1260 kunne Johan 1. (ca. 1229-1263) og Gerhard 1. (1232-1290) af Holstein-Schauenburg overtage området nord for deres grevskab, dvs. den sydlige del af hertugdømmet Slesvig mellem Ejderen og Slien, fra deres søster Mechthild (1225-1288), enke efter hertugen af Slesvig, som pant til en værdi af 8.000 sølvmark. Årsagen hertil var den hjælp, som greverne havde ydet hertugen af Slesvig i hans konflikt med det danske kongehus. Holstenske adelsmænd bosatte sig i dette område og fortrængte gradvis de adelige familier i Slesvig. Den holstenske greve Gerhard 3. (ca. 1293-1340) blev værge for sin mindreårige nevø hertug Valdemar (1314-1364) af Slesvig. Dette førte fra 1325 til pantsætning af de nævnte områder, hvilket igen var forbundet med allianceaftaler og økonomisk støtte fra grevens side. Da Valdemar efter kong Christoffers (1276-1332) fald i 1326 selv besteg den danske trone, banede dette ikke blot vejen for Gerhards de facto herredømme over hele Danmark, men førte samme år også til, at han blev forlenet med hele hertugdømmet Slesvig, og til at hans fætter, Johan 3. (ca. 1297-1359), fik Femern som len. Yderligere overdragelser af pantelen, herunder Lolland og Falster, fulgte i de følgende år.⁵⁰ Erich Hoffmann har udtrykkeligt påpeget, at forleningerne under Gerhards formynderskab ikke ubetinget og ensidigt skal tolkes som et forsøg på at omdanne „Danmark til en lensstat efter vest- og centraleuropæ-

⁴⁹ Oliver Auge: „Macht- und Landgewinn durch Pfandpolitik. Das Beispiel der Grafen von Holstein im 14. Jahrhundert“, *Beihefte der Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* (under udgivelse). Også vedrørende de følgende bemærkninger.

⁵⁰ Supplerende se her og nedenfor Hoffmann 1990, s. 166-171. Om fænomenet generelt jf. Oliver Auge: „Pfandlehen“, i *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte* 4. 2. gennemreviderede og udvidede udg., 27. levering, Berlin 2018, Sp. 525-527.

isk forbillede".⁵¹ Pantebreve og deres delvise sammenkobling med len blev i stedet primært brugt til at kompensere Valdemars og Gerhards støtter for deres hjælp. Grevens videre forhandlinger med medlemmer af det danske kongehus viser, at fokus helt klart lå på størrelsen af pantet for de overdragne godser og på de nærmere betingelser for deres indløsning. Tilbagebetalingen skete til dels ikke ved kontant betaling, men ved overførsel af nye pant. Som Hoffmann påpeger, fandtes der i tilfældet med Schauenburgs indflydelse i Danmark i årene 1326-1340 ikke kun sideløbende pantebreve og len, herunder arvelige len, alt afhængigt af området. De overlappede også hinanden som f.eks. i hertugdømmet Slesvig, Fyn, Lolland og Falster.⁵² Eftersom Gerhard 3. brugte danske og slesvigske pantelen til at finansiere sin hær og delvist pantsatte dem videre til sine mænd, bliver det klart, at pantelen og de tilhørende ejendomsrettigheder tilsyneladende var almindeligt accepteret i Danmark. Dette taler for en særlig form for lensvæsen i denne region, som blev udvidet med pantebrevet som instrument. Selv efter Gerhards død i 1340 var der stadig pantelen i grevernes hænder, om hvilke der blev forhandlet, og som på den måde ikke var et enestående fænomen under Gerhards styre i Danmark.⁵³ Tilsvarende kan det konstateres, at der i det nordlige Slesvig fortsat var pantelen hos holstenske adelsmænd. Kong Valdemar 4. (ca. 1321-1375) formåede at indløse store dele af de schauenburgske rettigheder, men da han døde i oktober 1375 uden mandlige arvinger, betød det, at greverne, der i mellemtiden også havde erhvervet svenske pant, som allierede med de mecklenburgske hertuger, der gjorde krav på den danske trone, igen fik tilbudt omfattende pant til gengæld for deres militære hjælp.⁵⁴ Da det blev klart, at Mecklenburgerne ikke kunne besejre Valdemars datter Margrete (1353-1412), koncentrerede Schauenburgerne sig om Slesvig og opnåede, at Gerhard 6. blev forlenet med dette område som arveligt len i 1386. Dette viser, at den strid, der i 1400-tallet brød ud mellem Erik 7. og greverne, gik tilbage til en situation, der ikke først var opstået i 1386, men som havde sin oprindelse og sit retlige og politiske grundlag i Schauenburgs stræben efter pantegods og pantelen gennem flere årtier. Det kan derfor antages, at der allerede i 1300-tallet eksisterede pante- og lensretlige transaktioner, hvilket igen gør tesen om en særlig regional form for lensvæsen i Danmark plausibel. Derfor er det tilrådeligt at udvide gennemgangen af ovennævnte

⁵¹ Hoffmann 1990, s. 168.

⁵² Smst s. 172 med et kort, s. 174, 180, 188.

⁵³ Jf. om dette og det følgende smst. s. 183-185, samt kortet over det holstenske pantegods 1340-75 på s. 102, 196.

⁵⁴ Jf. om dette og det følgende smst. s. 204f., 209f., 218f.; Auge 2022.

kildekorpus til også at omfatte udtrykket *pant*, hvilket vil øge antallet af kildesteder yderligere.

Desuden skal det tages i betragtning, at der fra Erik 7. og frem kom herskere på den danske trone, som stammede fra hjemlige dynastier og derfor kendte den lokale lensretlige praksis.⁵⁵ Sammen med den almindelige praksis med pant og pantsatte len og Eriks skitserede slesvigske lenretssag tyder alt på, at middelalderens Danmark er en frugtbar genstand for en regionalt baseret undersøgelse af lensvæsen, også med europæisk relevans.

Lensvæsenet i Danmark: Opgaver og perspektiver

Spørgsmålet, om der i middelalderens Danmark har eksisteret en praksis med ejendoms- og lensoverdragelser, som kan beskrives med det traditionelle begreb „lensvæsen“, må altså stilles på baggrund af den omfattende aktuelle diskussion, som Susan Reynolds tog initiativ til i 1994. Et oplagt sted at starte er den store kildeudgave *Diplomatarium Danicum* (dækkende årene 789-1450), på hvis hjemmeside <https://diplomatarium.dk/> alle bevarede diplomer fra 1401 til 1450 er digitalt tilgængelige med oversættelse til dansk og oplysninger om overleveringen. Det giver mulighed for en fritekstsøgning på søgeordene *feud**, *len/læn*, *homagi**, *ligius* samt *vasall** og deres respektive bøjningsformer og afvigende stavemåder. Udtrykket *beneficium* er ikke medtaget, fordi det som allerede nævnt i alle de danske kilder fra den pågældende periode tydeligvis henviser til kirkelige *beneficier*. En pilotundersøgelse på dette grundlag har etableret et indledende korpus af kilder, der ikke kun indeholder udgivelsesdatoerne for diplomerne og links til de redigerede kilder, men også relevante kildeuddrag og henvisninger til de arkiver, hvor originalerne befinder sig. Det således etablerede korpus gør det klart, at alle de nævnte udtryk optræder flere gange i første halvdel af 1400-tallet, og ved at ekstrapolere til hele middelalderen kan man antage tilstedeværelsen af et trecifret antal kilder, som skal tages i betragtning i den planlagte undersøgelse. Dette første indtryk af 50 års dansk senmiddelalderhistorie viser, at forskningen kan trække på et omfattende reservoir af kilder, som i fremtiden vil blive udbygget og nærmere analyseret. I den sammenhæng vil tre sammenhængende problemkomplekser stå centralt:

⁵⁵ For en velundersøgt case study (dog ikke med hensyn til lensvæsenet) se Gabriel Zeilinger: „Als wir nach schickung des allmechtigen gotes her in dise vnsere reiche gekomen sein. Herrschaft und Hof Christophs von Bayern in Skandinavien (1440-1448)“, i Daniel Höffker & Gabriel Zeilinger (red.): *Fremde Herrscher. Elitentransfer und politische Integration im Ostseeraum (15.-18. Jahrhundert)*, (*Kieler Werkstücke. Reihe G. Beiträge zur frühen Neuzeit*, 3), Frankfurt a. M. 2006, s. 21-42.

Hvilke skriftlige kilder?

For at kunne undersøge Danmark som regionalt eksempel på en velbegrundet måde og for at kunne forholde sig til de hidtidige forskningsudtalelser om lensvæsenets ikke-eksistens i det middelalderlige danske kongerige er det nødvendigt at indsamle de relevante kilder og tilstræbe fuldstændighed med alle til rådighed stående midler. Monografiske undersøgelser f.eks. af Languedoc⁵⁶ og Flandern⁵⁷ har allerede demonstreret nytten af et regionalt perspektiv og dybtgående kildeanalyser. I forlængelse heraf er det som allerede nævnt nødvendigt at søge efter relevante lensretlige ord eller udtryk som *feud**, *len/læn*, *homagi**, *ligius* og *vasall** i de danske kilder med henblik på at etablere et repræsentativt korpus af middelalderlige kilder, fuldstændigt frem til 1450 og så vidt muligt udtømmende for perioden op til 1500. For ikke at begrænse søgningen fra starten bør fokus ikke kun være på dokumenter fra forud definerede udstedere som f.eks. de danske konger. Tværtimod bør man også medtage voldgiftskendelser i retssager og alle andre kilder, som på nogen måde har med lensretlige spørgsmål at gøre. Det gælder også *Jyske Lov* fra 1241, selv om anvendelsen af ordet *læn* dér næppe kan tolkes lensretligt. Den hyppighed, hvormed de nævnte termer optræder i overleveringen, vil – som allerede vist i den førnævnte pilotundersøgelse – give vigtig viden om de reelle karakteristika ved middelalderens danske pante- og overdragelsespraksis: For perioden fra 1401 til 1450 drejer det sig om i alt 71 kildebelæg, hvoraf nogle indeholder flere af de nævnte udtryk.⁵⁸ Dokumenter med ordet *feud** optræder syv gange i hele perioden, bl.a. i korrespondancen om kong Erik 7.s stridigheder med greverne af Holstein-Schauenburg.⁵⁹ Udtrykket *len/læn* og dets afledninger findes langt hyppigere, nemlig i 45 dokumenter, hvor især enkelte overdragne ejendomme benævnes på denne måde, men også den praksis, hvormed ejendomme blev overdraget, betegnes med et verbum, der er afledt af ordet *len/læn*.⁶⁰ Afledninger af rodordet *homag** forekommer i to former i forbindelse med ordet *ligius* i tre dokumenter, blandt dem dommen i Nyborg, hvor begge betegnelser refererer til hertug Gerhard 2. af Slesvig (i.e. grev Gerhard 6. af Holsten).⁶¹ I i alt 14 dokumenter findes der variationer

⁵⁶ Débax 2003.

⁵⁷ Heirbaut 2009, 2001, 2000 og 1997.

⁵⁸ På grund af det store antal referencer henvises kun til nogle eksempler.

⁵⁹ Schauenburgerne anklager imod Erik 7.: <https://diplomatarium.dk/dokument/14230105002>.

⁶⁰ F.eks., med henvisning til Sverige, <https://diplomatarium.dk/dokument/14061215001>.

⁶¹ <https://diplomatarium.dk/dokument/14130729001>. Om dommen i Ny-

af ordet *vasall**, hvor der er tale om den konkrete juridiske betegnelse for en gruppe af personer. I hvert fald i de dokumenter, hvor et sådant udtryk optræder sammen med en form, der er afledt af *feud**, er forbindelserne til lensvæsenet i Det Tysk-Romerske Rige umiskendelige, f.eks. i et dokument fra 14. juni 1415, der har sit udspring i striden mellem den danske konge og Schauenburgerne om Slesvig og handler om eksistensen af en lensret i Danmark.⁶²

Som det fremgår af kilderne fra denne konflikt og især af dommen i Nyborg, lader spørgsmålet, om hertugdømmet var et len, sig ikke skille fra spørgsmålet om eksistensen af et lensvæsen i Danmark.⁶³ Anvendelsen af lensretten på det nævnte hertugdømme står imidlertid ikke nødvendigvis i modsætning til dets danske tilhørsforhold, men åbner for muligheden af, at lensretten kunne anvendes i det danske rige i det mindste punktuelt og som supplement til dansk ret.⁶⁴ På den anden side kan forholdene i hertugdømmet Slesvig, subsidiært Sydjylland, ikke uden videre udstrækkes til andre landsdele i det danske rige. De her nævnte kilder udgør i geografisk og kronologisk henseende under alle omstændigheder kun et lille udtog af det omfattende kildekorporus, som projektet kommer til at trække på. Hvis undersøgelsen udstrækkes til århundrederne forud for pilotprojektets periode, vil det skønmæssigt udvide kildebasis til i alt ca. 500 kildebelæg.⁶⁵ Sammenhængen mellem den danske udlånspraksis og pantsystemet gør det desuden som nævnt tilrådeligt at udvide perspektivet kronologisk og inddrage begrebet *pant*.

Hvilken lensretlig praksis i middelalderens Danmark?

Det er allerede blevet nævnt, at Spieß indtrængende advarede mod at antage, at lensvæsenet eksisterede alene på grundlag af „eksistensen af *beneficier*, eller nærmere bestemt af len, og af vasaller“. Dette var kun muligt, „hvis begge institutioner, dvs. lenet og vasallitet, var kausalt

borg se Markus Hedemann: *Danmark, Slesvig og Holsten 1404-1448. Konflikt og konsekvens*, (*Skrifter/Historisk Samfund for Sønderjylland*, 114), Aabenraa 2018, s. 68-80.

⁶² <https://diplomatarium.dk/dokument/14150614001>.

⁶³ Jf. ærkebiskop Peder af Lunds vidneudsagn fra forløbet op til dommen i Ofen 1424, som ikke omtaler hertugdømmet, men Danmark generelt: <https://diplomatarium.dk/dokument/14240509004>.

⁶⁴ For en anden opfattelse se Hedemann 2018, s. 78.

⁶⁵ De anvendte søgeord skal imidlertid vurderes kritisk. F.eks. kan man næppe gå ud fra, at alle 188 kildesteder med ordet *læn* i den digitale seddelsamling Gammeldansk Ordbog relaterer sig til det feudale lensvæsen, jf. https://gammeldanskseddelsamling.dk/forside/ord?search_both=1%C3%A6n.

forbundne og juridisk reguleret".⁶⁶ At nogle af de begreber, der nævnes her, også optræder flere gange i de danske kilder, tyder på, at vi i anden omgang bør foretage en grundig og kvalificerende indholdsanalyse af de relevante kilder: Hvem var involveret i de pågældende juridiske transaktioner, hvilken status havde personerne, og hvordan kan deres indbyrde juridiske forhold karakteriseres? Hvilke handlinger, f.eks. troskabsed eller andre løfter og modydelser, eventuelt også af monetær karakter, bestod forholdet af? Indeholder kilderne den af Spieß omtalte faste årsagssammenhæng mellem vasallitet, len og bindende retsregler? Hvor længe skulle det juridiske forhold bestå?

De konkrete materielle genstande skal også behandles: Hvilke goder, embeder, indtægter og andre ejendomsrettigheder blev der truffet afgørelse om ved hjælp af de nævnte udtryk? Hvor længe var kontrakterne gyldige, blev arveforhold også berørt, og hvordan kunne de deraf følgende juridiske bånd opløses? Indeholdt aftalerne punkter, der udtrykkeligt strakte sig længere end spørgsmålet om ejerskab?

Ved behandlingen af disse spørgsmål må vi ikke undlade at se på kongedømmet: Var de danske konger involveret i oprettelsen af ejendomsrettigheder, og i hvilken form foregik det? Kan man måske identificere en hierarkisk struktur, som forbandt i de mange forskellige deltagere, og hvor statisk skal man opfatte denne struktur? Hvordan så kongemagtens eller andre aktørers argumentation ud i spørgsmål med tilsyneladende lensretlig betydning? Var der andre lignende konflikter eller spørgsmål, der skulle afklares, ud over den skitserede strid mellem Erik 7. og Schauenburgerne, og i hvilke retninger bevægede diskussionen sig?

I sin helhed vil hele denne samling styrende spørgsmål bidrage til at åbne og evaluere det indsamlede korpus af kilder på en meningsfuld måde, men det er også nødvendigt at analysere kilderne så struktureret som muligt ud fra forskellige kategorier: De personer, der er involveret i den juridiske transaktion, såvel som de pågældende goder, embeder eller ejendomsrettigheder, skal registreres særskilt. Dette vil afklare, i hvilket omfang juridiske transaktioner, som blev beskrevet med de ovennævnte termer, der også kendes fra Det Tysk-Romerske Rige, var repræsenteret i den middelalderlige danske praksis, subsidiært hvordan de blev brugt til at konstituere personlige relationer gennem låne- og overdragelsesformer, og hvilke hierarkier der kan observeres i processen. Desuden skal forholdet til pantsystemet afklares: Tidligere observationer har som ovenfor vist antydnet, at greverne i Holsten modtog goder som pant i 1300-tallet, og at pantelen bør forstås som et vigtigt politisk instrument i middelalderens Danmark. Ved

⁶⁶ Spieß 2013, s. 10, efter Kasten 2009, s. 338.

at undersøge de pågældende sager og deres bestemmelser må man desuden spørge, om der er tegn på, at man også i Danmark kan tale om et feudalt lensvæsen eller om en særlig regional form deraf – eventuelt påvirket af pantrettlige skikke.

En ny, fleksibel definition af lensvæsenet

På baggrund af et forventeligt bredt korpus af kilder kan der foretages en velfunderet revurdering af tidligere forskningspositioner ikke kun om lensvæsenets (ikke-)eksistens i Danmark, men også med udgangspunkt i det danske eksempel om forholdene i det Tysk-Romerske Rige og i andre regioner i Europa. Er middelalderens Danmark blot en af de mange regionale nuancer af lensvæsenet, hvis eksistens allerede er blevet påvist ved undersøgelser af andre regioner i Europa?

Svaret på disse spørgsmål er nødvendigvis forbundet med ønsket om en ny definition af lensvæsenet, der tager hensyn til de seneste resultater. På den ene side skal denne definition være så klar og operationel, at den kan bruges til at forklare væsentlige dele af det system af relationer, der er baseret på len og vasalforhold, men på den anden side skal den være åben nok til, at der også er plads til særlige regionale karakteristika.

Konklusion

I 1994 satte Susan Reynolds' monografi *Fiefs and Vassals* spørgsmålstegn ved den idealtypiske model for det middelalderlige lensvæsen, der blev udviklet i 1800- og 1900-tallet, og rystede dermed den internationale og tyske middelalderforskning. I mellemtiden har regionale studier delvist relativiseret Reynolds' teser og vist, at det bestemt er muligt at tale om et middelalderligt lensvæsen, men med regionale varianter og ikke i en alt for rigid, lovmæssig form. Eksemplariske undersøgelser med et regionalt fokus, der forsøger at redefinere lensvæsenet, er derfor et stort desideratum. Eksemplet Danmark kan bidrage til at afhjælpe denne mangel. Danmark er på flere måder velegnet som genstand for en regional undersøgelse med europæisk relevans: Tidligere blev det feudale lensvæsens eksistens i Danmark helt afvist, muligvis fordi den traditionelle definition af lensvæsen ikke var generelt anvendelig og ikke tillod afvigelser. De danske kongers til tider tætte kontakter med Det Tysk-Romerske Rige, Erik 7.s strid med greverne af Holsten om, hvorvidt hertugdømmet Slesvig var et len, ligheden mellem de danske og tyske begreb om len og ikke mindst forekomsten af flere udtryk i middelalderens danske kilder, der peger på lensvæsen, tyder på, at der højst sandsynligt har eksisteret en variant af lensvæsenet i Danmark. I det foregående har vi søgt at demonstrere nytten af en præcis vurdering af overleveringen i danske kilder om re-

levante lensretlige begreber og sammenhænge, da dette ville gøre det muligt at afgøre, om der også i middelalderens Danmark eksisterede en årsagssammenhæng mellem vasallitet og len, hvilket generelt udgør kernen i forståelsen af lensvæsenet. De første resultater, som skal uddybes yderligere, ser meget lovende ud og tyder på, at vi på grundlag af en ændret forståelse af lensvæsenet i fremtiden også bør tale om et lignende system for Danmark. De fremtidige resultater vil sandsynligvis bidrage til at svare på spørgsmålet om lensvæsenets generelle eksistens og bane vejen for en ny definition, der tager højde for regionale variationer i Europa.